

ВІДГУК

*офіційного опонента доктора філософських наук, доцента
кафедри загально-правових дисциплін
Донецького юридичного інституту МВС України
: Туренка Олега Станіславовича
на дисертацію ІШНІЦЕР МАРІЇ МИХАЙЛОВНИ
«МЕТАФОРА ЯК ІНСТРУМЕНТ СОЦІАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ»
поданої на здобуття
наукового ступеня кандидата філософських наук за
спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.*

Відомий американський правознавець Г. Дж. Берман справедливо відзначав, що вся релігійно-правова практика європейських суспільств, принаймні до початку доби модерну, пронизана метафорами. В правовій теорії видатного соціального теоретика всі світоглядні уявлення, аксіологічні переконання, поняття істини і справедливості, суспільно-політичні і правові засади традиційного суспільства мають своє підґрунтя в метафоричному обґрунтуванні Всесвіту. В цю історичну добу європейські суспільства заклали глибокі символічні образи людини та суспільства, які продовжують залишатися актуальними. Завдяки процесам соціальної комунікації, таким чином, були сформовані довготривалі «символічні парадигми» (М. Еліаде), архетипи подальшого напрямку розвитку європейської цивілізації в цілому.

В модерну добу – епоху «проголошеної» раціоналізації суспільно-політичного життя, сакралізації свобод і прав людини, при першому наближенні, метафора начебто зникає в поля зору «просвітницького» розуму, втрачає своє місце в світоглядній карті світу. Проте, переконання щодо архаїчності метафори, її поступовому зникненні в суспільній свідомості є ознакою «хибності модерного розуму». Як доводить П. Рікер, і з ним важко не погодитись, метафори мають різновиди «живих», «діючих» та «мертвих». Варто звернути увагу, що модерні мислителі і політичні діячі, спирались на нові уявлення про світ, легітимізували новий тип метафори, яка

безпосередньо пов'язана з раціонально-науковою аргументацією. До модерного типу метафори можна приписати наступні поняття: революція (прогрес в цілому), народний суверенітет, еволюція людини, «вільний ринок», «джерела права» тощо.

Таким чином, метафора була і залишається визначальним фактором конкретно-соціальних та історичних образів світу, суспільного життя і комунікації людей. Як певна ментальна операція і спосіб пізнання, вважаємо цілком справедливим, що метафора структурує, концептуалізує, моделює і репрезентує соціальну реальність, надає можливість людині формувати нові судження і формувати нові форми соціальної комунікації. Усвідомлення різноманітними спільнотами та групами важливого соціально-історичного значення метафори вивело цей феномен з периферійного кола пізнання і поставило у центр досліджень багатьох наук: політології, теорії права, соціальної психології, логіки, теорія комунікацій, культурології, етнології, психолінгвістики, лінгвокультурології тощо.

Мушу констатувати, що на даному етапі більшість соціально-гуманітарних наук здійснює теоретичну рефлексію з приводу природи і значення метафори в різних сферах соціально-політичного життя. Завдяки цьому виникає певна какофонія наукових гіпотез і теорій дослідження метафори, які потребують філософського узагальнення. В цьому ракурсі вельми важливим стає філософська рефлексія феномену метафори, осмислення цього феномену під різними кутами зору, з використанням різноманітних методів дослідження. Ключове значення в цьому процесі належить соціальній філософії та філософії історії. Ця дисципліна розкриває соціокультурну природу метафори та її вплив на формування соціальної динаміки комунікацій, формування соціальних інституцій, традицій та політичних систем. Варто відзначити, що в сучасній українській філософії теоретичних розвідок стосовно теоретичного та практичного потенціалу метафори відверто бракує. Тому дисертаційне дослідження М. М. Шніцер «Метафора як інструмент соціальної комунікації» є вельми

своєчасним, актуальним та певною мірою новаторським.

Метою соціально-філософського дослідження М. М. Шніцер є осмислення світоглядного потенціалу метафори як атрибута соціальної комунікації та чинника соціальної трансформації. Для реалізації цієї мети авторка висуває вісім наукових завдань, що зумовлює цікаву структурну композицію тексту. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків по розділам та загальних висновків.

Методологічно важливим є те, що дисертантка вдало визначає об'єкт і предмет дослідження: об'єкт дослідження за логічною коректністю є ширший за предмет і визначається як середовище функціонування метафор. Предметом дослідження визначається метафора як когнітивно-лінгвістичний інструмент соціальної комунікації та чинник соціальної трансформації.

Достовірність висновків дослідження обумовлена широким спектром джерел (218 найменування, серед яких 20 – іноземними мовами), а також комплексною методологією дослідження. Авторка використовує елементи структурно-функціонального, феноменологічного, комунікативного методів, які у дисертаційній роботі М. М. Шніцер цілком доречно поєднуються з методом соціальної теорії, соціолінгвістики, критичної лінгвістики та історичним методом. Дисертантка доречно залучає загальнонаукові та філософські методи аналізу понять і категорій, які дозволяють робити синтез наукових гіпотез і більш глибоко і масштабне виявляти специфіку значення й місця метафори в соціальній комунікації.

Структурна побудова дисертації цілком логічно виправдана. Не викликає заперечень, що авторка розпочала свою наукову розвідку з теоретично-методологічних засад соціальної комунікації, аналізу процесів суспільної раціоналізації та обґрунтування ролі мови в соціальній взаємодії індивідів та розвитку соціокультурних суперечностей. Саме цьому присвячується перший розділ дисертації: «Теоретико-методологічні засади соціальної комунікації».

Перший розділ має три підрозділи. Перший розділ 1.1. – «Розум як сенсоутворюючий чинник соціальних комунікацій» розкриває значення раціоналізації в життєстійкості та ефективності суспільно-політичних та культуро-утворюючих явищ (ідей, цінностей, норм, стандартів). Визначається вагома роль метафори в системному розвитку, трансформації суспільно-політичних інституцій, їх символічному значенні.

Дисертантка влучно відзначає, що «без розумного та ефективного використання символічного потенціалу метафори в суспільному житті, як свідчить історичний досвід, комплексні зміни будуть залишатися нереалізованими» (с. 22дис.). В цьому контексті вагомим доробком авторки є звернення до Габермасової теорії «громадської відкритості», де метафора як соціальний інструментарій, поза сумнівом, не тільки кристалізує процеси ідеальної комунікації, «але й надає імпульс створенню нових комунікаційних зразків, які є вельми значимими для сучасного демократичного публічного простору» (с. 31-32дис.). Варто додати, що теза дисертантки про позитивну роль метафори як тригера суспільного діалогу, що забезпечує символічну легітимацію новим соціальним інститутам і напрямам розвитку, економічному, політичному вимірах, є вельми продуктивною.

Підрозділ 1.2. «Роль мови в соціальній раціональності» розглядає метафору як елемент та інструмент мови. Йдеться про обґрунтування ролі мови як ключового фактору комунікативних процедур і посередника між світом реального й ідеального. Осмислюється складна соціальна структура, кожен елемент якої, як відзначає здобувач, бере участь в динамічних процесах сенсоутворення. Дисертантка спираючись на представників аналітичної та герменевтичної філософії (Б. Рассел, Л. Вітгенштейн, М. Гайдеггер, Г.-Г. Гадамер, П. Рікер) розкриває онтологічні можливості мови у формуванні духовних сенсів буття людини й способів раціонального роз'яснення дійсності. Важливим чинником дослідження є звернення до культурно-лінгвістичних медитацій Х. Ортеги-і-Гасета. Йдеться про імперативну природу мови (як частки суспільного звичаю-традиції),

іраціональних механізмів її засвоєння та постійного розвитку внутрішньої форми мови, нових способів висловлення. В контексті Ортегіанської доктрини можемо констатувати, що метафора виступає засобом трансформації сенсів і виступає як іраціонально-переносний чинник формування раціонально-мовного роз'яснення світу.

У підрозділі 1.3. «Соціальна і мовна комунікація: основні соціально-філософські контексти понять» авторка розглядає теорії представників різних філософських напрямів, з метою показати значення лінгвістичного конституювання буття для соціальних наук. Для цього дисертантка теоретично поділяє лінгвістичні теорії на дві традиції. Перша традиція представлена доктринами Л. Вітгенштейна та Ф. де Соссюра, які стверджували, що мова завжди організована за певною схемою, в межах якої кожен з елементів виявляється позбавленим сенсу поза її рамками. Друга традиція – екзистенційно-герменевтична, базується на працях І.-Г. Гаманна, І.-Г. Гердера і В. фон Гумбольдта і розвинута їх послідовниками: Х.-Г. Гадамером, К.-О. Апелям, Ю. Габермасом. Представники цього теоретичного напрямку розглядають мову як живий процес соціальної діяльності, комунікації. Комунікація можлива завдяки певним умовам: загального лінгвістичного розкриття світу, соціальної згоди, моральної та соціальної солідарності.

Цілком підтримую дисертантку, що роботи представників екзистенційно-герменевтичної традиції філософії мови уможливили розуміння мовної комунікації, безсумнівно, як однієї з основних підсистем життя соціуму. Погоджуюсь з висновком авторки, що «з «комунікативно-лінгвістичним поворотом» ХХ століття і виходом на перший план герменевтичної парадигми інтерес дослідників все більше починає зміщуватися до опису, осмислення і спроб моделювання різних ситуацій переконливого впливу, зокрема теорії і практики риторики, стимулюючи розробку відповідної проблематики в різних областях знання» (с.

60дис.).Здобувач доволі чітко розкриває сучасну тенденцію розробки теорій мовної комунікації.

Другий розділ «Метафора як інструмент соціально-конструювання в мережевому суспільстві», поділяється на два підрозділи і присвячується теоретичним умовам розуміння метафори як засобу соціального конструювання.

У підрозділі 2.1. «Концептуальні підходи до дослідження метафори як комунікативного засобу» авторка ставить перед собою завдання розглянути різноманітні теоретичні підходи: а) аналізу метафори як мовного та ментального феномену; б) відображення її номінативних та оцінювальних функцій, що впливають на творення мовної картини світу учасників комунікації. Авторка слушно відзначає, що визначенні теоретичні підходи були використовуванні і розроблені ще в античну добу – в працях Арістотеля, Арістіда Квінтіліана, Цицерона. Наробки античних філософів стосовно метафори, як одного з виду тропів, заклали основу модерного і сучасного її трактування. Таким чином, сформувалась традиція, яка досліджує теорію метафори як риторичний засіб і лінгвістичний феномен одночасно. Із сучасних теорій метафори дослідниця визначає доктрину Дж. Лакоффа та М. Джонсона, які обґрунтовували поділ метафори за ознакою «жива – мертва». Підводячи висновки авторка доволі влучно зауважує, що філософська думка послідовно припускала можливість визначення метафори як особливого типу світосприйняття і світорозуміння, а також співвідношення між «логічним» і «нелогічним» (с. 85).

У наступному підрозділі 2.2. «Значення метафори в репрезентації сучасних форм соціального життя» досить ретельно обґрунтована наукова гіпотеза, що світ конституюється крізь призму риторичних фігур. Спираючись на теорію «риторичної стратегіми» Н.В. Поповою та Я.І. Артеменко дисертантка розкриває комунікативну ситуацію, у відповідності до якої відзначається, що наратив може формувати нову соціальну реальність. В цьому процесі метафора виконує функціонально-

інструментальну роль – «вона спроможна викликати чимало плідних евристичних асоціацій» (с. 90), візуальних образів. Евристичні асоціації породжує багатозначність метафор, які фрагментують соціальну комунікацію. Теоретичне вирішення когнітивного дисонансу авторка пропонує вирішити завдяки доктрині М. Блека, який виявляє когнітивно-дискурсивні моделі дійсності метафори, а також ідеям П. Рікера, Дж. Лакоффа і М. Джонсона, Н. Артунової, Дж. Міллера.

Підрозділ 2.3. «Метафора як чинник розвитку мережевого суспільства» розглядається значення метафори в контексті «мережевого суспільства». Її вплив на формування нової реальності, нових видів мережевого менеджменту і культури. Розглядаючи це питання дисертантка виходить з концепту «нової соціальності» З. Баумана. Відзначається, що суспільство опиняється в стані «слабких зв'язків», де «відсутні підстави для формування спільних інтересів, зникає потреба і необхідність самого «мистецтва діалогу» як прояви стабільних, довгострокових, сильних зв'язків. Відзначаються кризові явища сучасного суспільства.

Кризу мережевого суспільства, на думку авторки, підкреслює також конс'юмеризм, який веде до тотальної тимчасовості партнерських відносин і розрядженого характеру соціальної мережи. В цих умовах, на думку дослідниці, метафора стає потужним засобом побудови нових сенсів та становлення нового смислового простору, містком для поєднання різних пластів людського досвіду.

Третій розділ «Метафора як чинник соціальних змін» поділяється на два підрозділи і присвячений ролі метафори в символічному, медійному та повсякденному конструюванні українського суспільного дискурсу.

Підрозділ 3.1. «Автентична комунікація як уособлення живої метафоричності» досліджує значення метафори у формуванні суспільних архетипів. Розкривається здатність метафори упорядковувати і задавати певну тональність соціальним процесам, чітко структурувати комунікаційні процеси, підкреслювати її головні елементи. Також влучно помічено місце

метафори в звичаєвих практиках суспільства, їх імперативно-легітимізована сила, яка спонукає до соціальної відповідальності. Доречно були використані метафоричні формули відомих українських вчених і політичних діячів. Йдеться про спадщину В. Липинського, Д. Донцова, П. Скоропадського, які за певних умов, могли стати альтернативою радянського метафоричного дискурсу.

Підрозділ 3.2. «Метафористика українського суспільного дискурсу (сучасний зріз)» на базі гіпотези про тривимірності метафори досліджується місце і характер метафори в сучасному українському суспільстві. Авторка помічає, що метафоричні моделі, які презентували радянську картину світу, не тільки продовжують своє життя в суспільній комунікації сьогодні, а постають як агресивні по відношенню до різних суспільно-політичних форм. Цілком доречно стверджується, що настав час формування живих метафор, які б формували шлях до створення креативних феноменів суспільного життя та структур продуктивно-гуманістичної комунікації. Дисертантка звертає увагу на «пошук комунікативних аргументів для реалізації самореалізації творчого начала в суспільстві, що обумовлює «створення» себе і посилення комунікаційних мереж громадянського суспільства» (с. 155 дис). В нових умовах жива метафора, як інструмент соціальної комунікації, може бути консолідуючою основою суспільства, вектором позитивного розвитку.

Висновки авторки можна вважати обґрунтованими, такими що можуть бути базою для подальшої соціально-філософської розвідки вивчення соціокультурного та історичного ракурсів метафори.

Цілком виправданим є висновок М. М. Шніцер, який фокусує увагу на домінантне значення розуму в соціальних трансформаціях та сучасних комунікативних процесах. Одним з джерел таких процесів виступає символічно-метафоричний обмін, який легітимізує стан високої консолідації традиційного суспільства. Доречною є думка авторки щодо ключового значення мови в контексті комунікативних процедур.

Одним із позитивних зауважень дисертантки є твердження про вагомий

внесок мови в процесі «лінгвістичного повороту», який спирається на герменевтичний метод і парадигму соціальної критичної теорії. «Лінгвістичний поворот» дозволив дослідити процес модулювання різних соціальних ситуацій, визначити проблему соціальної комунікації і сформулювати проблему метафори в різних сферах соціального буття.

Грунтовний аналіз метафори надав можливість М. М. Шніцер зробити висновок, що цей феномен є засобом створення, засвоєння та поширення в комунікативному середовищі демократичного соціального наративу. Заслуговує на позиційну оцінку характеристика авторки етапності розвитку метафори в соціальному просторі і часі, роль цього феномену в домодерному і модерному суспільстві.

Науково значущим є висновок дослідниці, що метафора є чинником формування нового соціального знання та конструювання соціальної реальності в мережевому суспільстві. Метафора є своєрідним ключем до розуміння сучасних соціальних процесів і виконує функцію «посередника» між емпіричним досвідом та мисленням, здійснює синтез понять і образів.

Актуальним є ствердження М. М. Шніцер, про вагоме значення історичної метафори в процесі ствердження націй, створення національних міфів, формування соціально-політичних інституцій. На прикладі національно-українського та більшовицького протистояння показано, що метафора виступає засобом боротьби між різними світоглядно-ідеологічними проектами.

Також заслуговує на позитивну оцінку твердження дисертанти, про необхідність посилення автентичної горизонтальної комунікації, яка ґрунтується на використанні та імплементації в практичне життя «живих» метафор як невід'ємної частини розвитку публічної сфери, медіасфери. Про перевагу «живих» метафор в сучасному медіадискурсі, які здатні до конструювання нових смислів та інтерпретації актуальних суспільних викликів, постійно наголошує авторка. На відміну від «мертвих» метафор, які втратили «мотивацію називання», живі метафори отримали легітимацію в

суспільному дискурсі.

Таким чином, перед нами цілісне і логічно побудоване наукове дослідження. Проте, на наш погляд, автору дисертації доцільно звернути увагу на такі недоліки та побажання:

- не завадило б провести порівняльний аналіз теорії «живої» й «мертвої» метафор в працях П. Рікера і Дж. Лакоффа та М. Джонсона;
- не зрозуміло, а чому авторка не використовує праці Войцеха Вжосека, які присвячені місцю метафори в сучасній історіографії, її генезі. Це поглибило дисертаційне дослідження, надало б їй більш вагому аргументацію і нові соціальні ракурси ;
- в підрозділі 3.1. для історичної повноти, поза сумнівом, було б доречним надати приклади метафоричних лозунгів «білого руху» та українського анархізму, визначити їх форму – «мертвих» чи «живих» метафор;

Проте дані зауваження не знижують теоретичного значення дисертаційної роботи. Дане дослідження є цілісним, виваженим, логічно обгрунтованим. Однією з її сутнісних характеристик є те, що вона читається з великою цікавістю, насичена багатим теоретичним матеріалом. Дисертаційна робота М. М. Шніцер, поза сумнівом, розкриває спектр вагомих світоглядних проблем, стане умовою подальшого творчого розвитку доктрин соціальної комунікації.

Практичне значення дослідження М. М. Шніцер визначається тим, що його результати можуть бути реалізовані в освітньо-виховному процесі як спеціальний курс, а також можливе викладання окремих тем у курсах філософії, соціології та соціальної психології тощо. Дослідження дає підстави для подолання заплутаності феномена метафори та соціальної комунікації.

Опубліковані дисертантом наукові роботи відбивають загальний зміст дисертації. Автореферат ідентичний основним положенням дисертації.

Вважаю, що дисертація Марії Михайлівни Шніцер «Метафора як інструмент сучасної комунікації» є самостійним, цілісним науковим дослідженням, відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів» (пп. 9, 11, 12; 13), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зі змінами), а її авторка – Шніцер Марія Михайлівна заслуговує присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

Офіційний опонент:

Доктор філософських наук, доцент кафедри

загально-правових дисциплін

Донецького юридичного інституту

МВС України

О.С. Туренко

Підпис доцента кафедри загально-правових дисциплін ДЮІ МВС України, доктора філософських наук засвідчую:

фахівець ВДСД ДЮІ МВС України

Катерина ГОЛЯК